
UTICAJ ZAPADA NA CRNU GORU TOKOM ŠESTE I SEDME DECENIJE 20. VIJEKA

Dragutin Papović

The paper deals with the political, economic, cultural and technological influence of the West on Montenegro during the 60s and the 70s. The author mentions the first visits of the politicians from the West and the establishment of cultural and economic relations. Special analysis is dedicated to the presence of western movies, music, fashion and technology in Montenegro. The paper mostly refers to the articles from the newspaper Pobjeda which was then the most influential paper in Montenegro.

Sukob Jugoslavije sa Informbiroom presudno je uticao na otvaranje zemlje prema Zapadu. Taj uticaj se može pratiti od kraja 1949. godine, odnosno od jesenjeg zasijedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, na kojoj je jugoslovenska delegacija, predvođena Edvardom Kardeljom, uspostavila kontakte za zapadnim državama. Naročito prijateljske odnose je uspostavila sa Velikom Britanijom, odnosno sa njenom vladom na čijem čelu je od 1945. do 1951. bila Laburistička partija. Britanski laburisti su podržavali jugoslovensko vođstvo u sukobu sa SSSR-om i u nastojanju da Jugoslavija izađe iz diplomatske

blokade. Prva posjeta britanskih laburista Jugoslaviji desila se od 7. do 19. septembra 1950. godine.¹

Političko i kulturno otvaranje Jugoslavije prema Zapadu odrazilo se i na Crnu Goru. Zapadni uticaj u Crnoj Gori nagovijestili su, kao i na saveznom nivou, britanski laburisti. Prije laburističke delegacije koja je boravila kod Tita, Crnu Goru je početkom 1950. godine posjetio britanski laburistički poslanik Džon Parker (1906–1987). O svojoj posjeti Crnoj Gori napisao je članak koji je 14. februara 1950. godine objavljen u „Manchester gardijanu“ (danas „Gardijan“). Parker je afirmativno pisao o Crnoj Gori, njenoj istoriji, nacionalnom identitetu, kao i o nastojanjima Jugoslavije da se odupre Informbirou. Parker je pozdravio i nastojanja koja je vlast u Crnoj Gori preduzimala na unapređenju ekonomije.

Parkerov članak je promovisao Crnu Goru i poslije njega su došli i drugi, uticajniji, laburisti. U avgustu 1953. godine iz Dubrovnika u Nikšić doputovao je Anjorin Bevan, član Izvršnog odbora britanske Laburističke stranke.² Bio je u pratnji supruge i Milovana Đilasa, potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća. Nekoliko dana su proveli na Žabljaku. U isto vrijeme 7. i 8. avgusta Crnu Goru je posjetio bivši britanski premijer Klement Atli, šef Laburističke stranke.³ Na Cetinju su ga primili: Blažo Jovanović, predsjednik Izvršnog vijeća, Andrija Mugoša, potpredsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore i Nikola Kovačević, predsjednik Skupštine NR Crne Gore. Atli se preko Budve i Kotora vratio u Dubrovnik.

¹ Miletić, V. Aleksandar, „Prijem delegacije britanskih laburista kod maršala Tita u okviru njihove prve posete Jugoslaviji 1950. godine“, u: *Tokovi istorije*, Beograd, 1/2011, str. 139.

² *Pobjeda*, 6. avgust 1953, str. 1–3.

³ *Pobjeda*, 9. avgust 1953, str. 1.

Laburisti su bili vjesnici otvaranja prema Zapadu, a nakon toga je uslijedilo ekonomsko otvaranje, prije svega u oblasti turizma. Prva veća grupa američkih turista stigla je na crnogorsko primorje u aprilu 1961. godine.⁴ Veliki brod, sa 400 turista, uplovio je u Boku Kotorsku, ali kotorsko pristanište nije moglo da ga primi, pa su turisti motornim čamcima prevezeni do obale, a potom su posjetili Cetinje, Budvu i Sveti Stefan. Sljedeći značajan korak u turizmu desio se 24. jula 1965. godine, kada je na relaciji Bar – Bari – Bar – Dubrovnik počeo da saobraća feribot „Sveti Stefan“ barskog preduzeća „Prekookeanska plovidba“.⁵ Feribot je počeo da saobraća istog dana kada je objavljena najveća privredna reforma u Jugoslaviji, koja je ekonomiji donijela liberalizaciju. Feribot „Sveti Stefan“ (često nazivan samo „Svetac“) bio je ogledalo zapadnog uticaja i, prvenstveno, zapadnog načina života. Krajem juna 1966. godine na feribotu su nastupali poznati italijanski pjevači Noris Di Stefano i Akile Toljani.⁶ Na „Svecu“ je početkom oktobra 1966. godine održan izbor za „Mis Jadrana“ i „Mis Koka-kole“.⁷ Pokrovitelj izbora je bio list „Sedam dana“, uz tehničku pomoć agencije „Morfimare“, koja je u Bariju zastupala barsku „Prekookeansku plovidbu“. Na izboru je učestvovalo 11 djevojaka, a na brodu se nalazilo oko 170 putnika iz Barija i okoline. Putnike su zabavljali orkestar „The Seamen“ i italijanska pjevačica Lala Leone. Potom su putnici, na putu od Bara do Dubrovnika, razgledali crnogorsku obalu, a naročito Boku Kotorsku. U Tivtu je u junu 1965. godine nastupila italijanska grupa „Naldi“ i pjevačica Ana Lauri, a potom je

⁴ *Pobjeda*, 16. april 1961, str. 15.

⁵ *Pobjeda*, 27. jun 1965, str. 4.

⁶ *Pobjeda*, 30. jun 1966, str. 16.

⁷ *Pobjeda*, 6. oktobar 1966, str. 16.

održana modna smotra na kojoj se pojavilo 30 modela. Lauri je nastupila i u Ulcinju, Baru i Budvi.⁸

Kontakti sa susjednom Italijom ubrzo su se proširili. Krajem 1965. godine objavljeno je da Sofija Loren i njen muž Karlo Ponti namjeravaju da izgrade ljetnikovac na budvanskoj rivijeri, a potom je predsjednik Skupštine opštine Budva uputio pismo bračnom paru u kojem je izrazio spremnost da im opština ustupi plac.⁹ Oni su se zahvalili i obećali da će posjetiti Budvu i razmotriti tu mogućnost. No, Sofija Loren i Karlo Ponti došli su u Crnu Goru tek u junu 1969. godine. Ponti je posjetio plažu Jaz i govorio o mogućnosti da tu snima jedan od svojih filmova. U vili „Gorica“ u Titogradu primio ih je predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore Vidoje Žarković. Ponti je izrazio spremnost da uloži u izgradnju turističkog kompleksa na plaži Jaz i da investira u „Agrokombinat 13. jul“. Opština Budva je bračnom paru poklonila plac u blizini Svetog Stefana za izgradnju vile. Oni su obišli Cetinje, Kotor i Herceg Novi. Ponti je izjavio da bi Crna Gora trebalo da sačuva svoje prirodne ljepote. Sofija Loren je izjavila: „Crna Gora je za mene divno otkriće. A Cetinje je posebno ljupko mjestasce. U njemu su me primili tako srdačno i toplo da sam se osjećala kao u mom Napulju.“¹⁰

S političkim, turističkim i ekonomskim otvaranjem prema Zapadu, došao je i kulturni uticaj, naročito u masovnoj kulturi. On se prvo manifestovao u filmskim prikazima. Krajem 1954. i tokom 1955. godine u „Pobjedi“, najuticajnijim crnogorskim novinama, uz prve prikaze filmova sa Zapada objavljivane su i fotografije poznatih glumica. U martu 1954. objavljen je tekst o švedskom filmu, u kojem su spomenute glumice: Mej Ceterling,

⁸ *Pobjeda*, 13. jun 1965, str. 9.

⁹ *Pobjeda*, 21. oktobar 1965, str. 7.

¹⁰ *Pobjeda*, 15. jun 1969, str. 1. i 8.

Greta Garbo, Ingrid Bergman, Viveka Lindfors i Marta Toren.¹¹ Uz tekst je objavljena fotografija Mej Ceterling. U januaru 1955. godine u „Pobjedi“ su objavljene fotografije: Ave Gardner, Đine Lolobridide i Sofije Loren, a u februaru su objavljene fotografije Merilin Monro i Odri Hepbern. Do kraja 1955. godine u „Pobjedi“ su objavljene fotografije glumica: Sonje Heni, Silvane Pampanini, Hildegard Knep, koju su zvali „druga Marlen Ditrih“, Žizel Paskal, Dijane Dors („britanske Merilin Monro“), Doroti Dendridž, Rosane Podeste i Elizabete Tejlor. Uz njihove fotografije objavljeni su tekstovi u kojima su navedeni detalji o njihovim filmovima i životima, i tako je crnogorska javnost počela da se upoznaje sa holivudskim stilom života.¹²

Kulturni uticaj sa Zapada najvidljiviji je bio u uvozu filmova. U tome je najveću ulogu imalo preduzeće „Zeta-film“ koje je osnovano 1956. godine u Budvi, sa zadatkom da bude uvoznik i distributer filmova. „Zeta-film“ je za prvih 10 godina otkupio pravo na 310, uglavnom zapadnih, igranih filmova, među kojima je bilo 25 oskarovaca i veliki broj onih koji su dobijali nagrade na festivalima u Berlinu, Kanu i Veneciji.¹³ „Zeta-film“ je za kratko vrijeme zabilježio dobar poslovni uspjeh.¹⁴ Izraženo u novcu, promet „Zeta-filma“ je, sa oko 183 miliona dinara 1957. godine, porastao na oko 400 miliona 1960. godine.

¹¹ *Pobjeda*, 25. mart 1954.

¹² Vidjeti izdanja *Pobjede* za: 23. januar, 30. januar, 13. februar, 27. februar, 6. mart, 13. mart, 20. mart, 3. april, 1. maj, 22. maj, 12. jun, 19. jun i 13. jul 1955. godine.

¹³ *Pobjeda*, 23. decembar 1965, str. 9.

¹⁴ Državni arhiv Crne Gore (DACG), Odjeljenje za sređivanje arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda od 1945. godine – Cetinje (OROC), Savjet za kulturu NR Crne Gore (SK), fascikla 6, 75; 7-10/1961.

Ovakav napredak u porastu prometa nije bio samo rezultat uvoza većeg broja filmova, već dobrim dijelom i rezultat kvalitetnog repertoara. Pregled uvezenih filmova govori o izboru najtraženijih ostvarenja, naročito onih iz Holivuda.

„Zeta-film“ je za 1961. godinu otkupio filmove: „Čovjek za zlatnim koltom“ (režija Edvard Dmitrik, glumci: Henri Fonda, Ričard Vidmark i Entoni Kvin), „Gigi“ (režija Vinsent Mineli, glumci: Lesli Karon i Moris Ševalije), „Slatki život“ (režija Federiko Felini, glumci: Anita Ekberg i Marčelo Mastrojani), „Mladi lavovi“ (režija Edvard Dmitrik, glumci: Marlon Brando, Montgomeri Klift i Din Martin), „Babet ide u rat“ (režija Kristijan Žak, glumci: Brižit Bardo i Žak Šarije), i „Avanture Toma Sojera“ (režija Norman Torog).¹⁵ Tokom 1962. godine „Zeta-film“ je uvezoao filmove: „Kratak susret“ (režija Dejvid Lin), „Misterija Pikaso“ (režija Žorž Kluzo), „Krov“ (režija Vitorio de Sika), francuski film „Bludnica dostojna poštovanja“, njemački film „Kapetan iz Kepenika“ (režija Helmut Kojtner), italijanski film „Napuljsko zlato“ (režija Vitorio de Sika), američko-britanski film „Plači voljena zemljo“ (režija Zoltan Korda), „Grand hotel“ (uloge Greta Garbo, Džon Barimor i Džoun Kroford).¹⁶ Za 1963. godinu „Zeta-film“ je, između ostalih, otkupio filmove Alfreda Hičkoka „Sjever-sjeverozapad“ i „Psiho“, i vestern: „Na nišanu“.¹⁷ Prvi prikaz dodjele „Oskara“ u „Pobjedi“ objavljen je 1963. godine, povodom 35. dodjele ove nagrade.¹⁸

Publika je voljela holivudske filmske junake kao što su Tarzan ili neki od vestern junaka. Filmski kritičar Kosta Čakić o tome piše: „Kod distributera se uvijek mogu dobiti slobodni termini

¹⁵ *Pobjeda*, 21. avgust 1960, str. 14.

¹⁶ *Pobjeda*, 4. februar 1962, str. 13.

¹⁷ *Pobjeda*, 28. oktobar 1962, str. 13.

¹⁸ *Pobjeda*, 27. januar 1963, str. 13.

za umjetnički najvrijednije filmove koji mogu biti udžbenici za vaspitavanje ukusa publike, kao što je slučaj za remek-djelom „Tajna Pikaso“, a da se na drugoj strani ne može doći na red za razna serijska šund-djela kao što je „Crveni gusar“ (režija Robert Siodmak, glavna uloga Bart Lankaster).¹⁹

Među uvezenim filmovima dominirali su holivudski, što nije bilo po volji vlastima, koje su željele da smanje američki uticaj. Od 1963. godine uvedene su kvote za zemlju porijekla i žanr. Tako je za 1964. godinu „Zeta-film“ uvezao iz Holivuda: „Taj ljudi, ljudi, ljudi svijet“ (režija Stenli Kramer), „Komančerosi“ (režija Majkl Kertis, glavna uloga Džon Vejn) i „Ptičar iz Alkatraza“ (režija Džon Frankenhajmer, glavna uloga Bart Lankaster). Iz Italije su uvezeni film Roberta Roselinija „Crna duša“ i film Žan-Lik Godara „Prezir“ (glavna uloga Brižit Bardo). Iz Francuske su otkupljeni filmovi: „Čovjek iz Rija“ (Žan Pol Belmondo) i „Balet Pariza“ (glavne uloge Zizi Žanmer i Moris Ševalije).²⁰

Prvi svim bioskopima formirani su savjeti za program, čiji je zadatak bio da cenzurišu filmove. Savjeti su bili na teškom iskušenju. Trebalo je balansirati između filmova koji su, sa aspekta socijalističkih vrijednosti bili poželjni, ali finansijski neisplativi, i holivudskih ostvarenja, koja su bila socijalistički nepoželjna, ali ih je publika prihvatila i na njima se ostvarivala dobra zarada. Da bi održali bioskope, savjeti su morali da daju odobrenja ideološki nepoželjnim filmovima, kako bi opstali i nadoknadili gubitke.²¹

Za 1966. godinu, između ostalih, otkupljeni su: španski film „Balada o dželatlu“ (režija Luis Garsija Berlanga), američki film „Voz“ (režija Džon Frankenhajmer), kulturni vestern „Kako

¹⁹ *Pobjeda*, 22. decembar 1963, str. 13.

²⁰ *Pobjeda*, 23. januar 1964, str. 10.

²¹ *Pobjeda*, 8. novembar 1964, str. 9.

je osvojen Divlji Zapad“ (režija Džon Ford), „Divlja rijeka“ (režija Elija Kazan) i „Doktor Živago“ (režija Dejvid Lin). „Zeta-film“ je za 1969. godinu uvezao američke filmove: „Zarobljeni u pustinji“ (režija Robert Oldrič, glavne uloge: Džejms Stjuart, Ernest Borgnin i Hardi Kriger), „Posljednji voz iz Katange“, (režija Džek Kardif, glavne uloge: Rod Tejlor, Ivet Mimije), komediju Džerija Luisa „Dvojnjak u škripcu“, komediju „Tajni rat Hari Friga“ (režija Džek Smit, glavne uloge Pol Njumen i Silva Koščina), „Tragom zločina“ (režija Gordon Daglas, glavna uloga Frenk Sinatra), vestern „Bandolero“ (glavne uloge Džems Stjuart, Din Martin i Rakel Velč), „Rejčl, Rejčl“ (režija Pol Njumen, glavna uloga Džoana Vudvord) i „Ukročenu goropadnicu“ (uloge Elizabet Tejlor i Ričard Barton).²²

Pored filma, i zapadna muzika je ostvarila uticaj u Crnoj Gori. Rokenrol se u Jugoslaviji pojavio 1956. godine, a o njemu je te godine pisala i „Borba“.²³ Iste godine „Pobjeda“ je objavila tekst o Elvisu Prisliju u kome se navodi da je stekao popularnost kao filmska i rokenrol zvijezda.²⁴ Prvi prikaz o rokenrolu u Crnoj Gori objavljen je 1959. godine u „Pobjedinom“ tekstu „Rokenrol i mladalačko ludilo“.²⁵ U tekstu je navedeno da je rokenrol karakteristika modernog doba i da je jedan od posljednjih ritmičkih izraza džeza, ali da ova muzika budi skriveni, primitivni instikt kod ljudi, kada se prije svega ispoljava agresivna i seksualna snaga.

²² *Pobjeda*, 27. mart 1969, str. 9.

²³ Vučetić, Radina, *Koka-kola socijalizam, amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, drugo izdanje, Beograd, 2012, str. 332. (dalje: Vučetić, R., *Koka-kolasocijalizam...*).

²⁴ Milović, Željko, *Crnogorska pop-rok muzika 1954-1991*, Matica crnogorska, Bar, 2015, 37.

²⁵ „Rokenrol i mladalačko ludilo“, *Pobjeda*, 4. oktobar 1959, str. 14.

Rokenrol su promovisali studenti koji su studirali van Crne Gore, a ljeti se vraćali svojim kućama na raspust. U Titogradu su 1960. godine počele da se organizuju studentske zabave na kojima se igralo uz bluz, džez i rokenrol.²⁶ Mnogi su smatrali da su te vrste zabave izivljavanje na nepriličan način, i da ta muzika nije u skladu sa socijalističkim vrijednostima. No, drugi su ih branili. Tvrdili su da su mladi koji vole rokenrol, i pored toga što vole „crnačke melodije“, nakon ovih zabava dobri socijalisti, jer su se dokazali na brojnim radnim akcijama i postali udarnici. Advokati ove zabave su govorili: „Na tradicijama revolucije vaspitavani su ovi mladići i djevojke i nema sumnje da oni te tradicije ne iznevjeravaju tim što igraju rokenrol... Takve zabave su potrebne u ovim uslovima kada se zna da omladina u fabrikama i zadrugama ili na selu i nema dovoljno mogućnosti da se na vedar i jednostavan način zabavi“.²⁷ Ove studentske zabave održavale su se, uglavnom, u bašti hotela „Crna Gora“, i na njima je nekad bilo i preko 2.000 posjetilaca. Jednu takvu zabavu u avgustu 1960. godine upotpunio je Đorđe Marjanović, prva muzička pop-zvijeda socijalističke Jugoslavije, koji je 1960. godine vojni rok služio u Titogradu. Marjanović je izveo nekoliko domaćih i stranih hitova.

Iganje tvista, odlasci na žureve i nošenje farmerki bili su sve češći, iako su te pojave od dijela partijskih činovnika cijenjene kao antisocijalističke.²⁸ U „Pobjedi“ je 1963. reklamirana jugoslovenska revija „Ritam“, koja je objavljivala tekstove posvećene džezu i zabavnoj muzici.²⁹ Anketa sprovedena među crnogorskom omladinom 1963. godine pokazala je da zabavna muzika ima mnogo veću popularnost u odnosu na ozbiljnu

²⁶ *Pobjeda*, 14. avgust 1960, str. 9.

²⁷ *Isto*.

²⁸ *Pobjeda*, 24. maj 1964, str. 3.

²⁹ *Pobjeda*, 10. mart 1963, str. 18.

muziku.³⁰ Ipak, van Titograda, glavnog i najvećeg grada u Crnoj Gori, dominirali su folklor i narodna muzika. U odjeljenu za prodaju gramofonskih ploča u robnoj kući „Titograd“ najbolje su se prodavale ploče domaće produkcije sa narodnim kompozicijama.³¹ Najtraženiji crnogorski izvođači bili su Ksenija Cicvarić i Božidar Ivanišević, i bosanski: Zora Dubljević, Zehra Denović i Beba Selimović. Guslarske pjesme su se dobro prodavale. Od izvođača zabavne muzike najtraženiji su bili: Slavko Perović, Radmila Karaklajić i Tereza Kesovija.

Zahvaljujući tekstovima u „Pobjedi“ crnogorski građani su se upoznali i sa novim načinima života i modom na Zapadu. Prvi prikaz o hipicima u „Pobjedi“ objavljen je u septembru 1969. godine.³² U njemu se opisuje alternativni način života u slobodnoj zajednici. Naročito je opisan njihov duhovni život. Oni su svakog ponedjeljka išli na propovijedi kod domaćeg „gurua“ Stiva Geskina. Svaki takav skup se završavao zajedničkim poluglasnim pjevanjem drevnog hinduističkog sloga „Aum ili Om“. U februaru 1970. godine „Pobjeda“ je objavila feljton „Droge idu za hipicima“, priču Holandanke Katrin Van Mores. Feljton je ukazao na tamnu stranu hipika. U tekstu se navodi: „Ova omladina ne zna šta da radi i gdje da ide i povlači se u besplodno negiranje svega onoga što joj društvo predlaže i pruža“. Hipici su predstavljeni kao nasljednici bitnika Džeka Keruaka i Alena Ginzberga, protivnici kapitalizma i komunizma i rata u Vijetnamu, i kao veliki korisnici droga, u prvom redu LSD-a i marihuane. Krajem 60-ih droga je počela da prodire u Crnu Goru. Prvi na udaru je bio Bar u koji su, zbog otvorenosti luke, počeli da pristižu razni opijati, a naročito hašiš.

³⁰ *Pobjeda*, 12. maj 1963, str. 11.

³¹ *Pobjeda*, 12. avgust 1965, str. 9.

³² *Pobjeda*, 4. septembar 1969, str. 14.

Uticaj zapadne kulture je počeo da se vidi i u modi, naročito ženskoj. Početkom 50-ih za žensku garderobu su korišćeni samo smeđi i plavi materijali, a početkom 60-ih uticaj italijanske mode je bio sve veći. U avgustu 1962. godine na stadionu Fudbalskog kluba „Budućnost“ održana je prva velika modna revija u Crnoj Gori.³³ Reviju je organizovala Mira Čutura, koja je 10 godina bila najpoznatija jugoslovenska manekenka, a na ovoj reviji se oprostila od modne karijere. Na reviji su prikazani ženski modeli koje su proizvele titogradska „Trikotaža“ i „Modna konfekcija“ iz Dubrovnika, a obuću je uradila fabrika „Oro“ sa Cetinja. Prikazani su modeli poznate modne kreatorke iz Zagreba Žuži Jelinek. „Pobjeda“ je pokrenula žensku rubriku, koja je donosila tekstove o domaćinstvu i modi. Veliki uticaj na širenje zapadne mode omogućila je „Robna kuća Beograd“, koja je u Titogradu otvorena 5. jula 1969. godine.³⁴ Početkom oktobra 1969. godine u Titogradu je otvorena i robna kuća „Beko“.

Zapadna kultura i stilovi života popularisani su i preko novog medija – televizije. Emitovanje televizijskog progama u Jugoslaviji počelo je 1957. godine, kada su proradili televizijski centri u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Izgradnja televizijskih predajnika u Crnoj Gori počela je 1960. godine.³⁵ Te godine su se u Crnoj Gori na ljetnjim terasama i baštama, na rijetkim televizorima, masovno pratile Olimpijske igre u Rimu. U Crnoj Gori je početkom 1962. godine bilo oko 23.000 radio prijemnika i svega oko 300 televizora.³⁶ Naredne 1963. godine u Crnoj Gori je bilo 32.000 radio prijemnika ili jedan na 15 stanovnika, naspram 2.067 koliko ih je bilo 1939. godine. Televizora je bilo oko 700. Za širenje televizije bila je neophodna izgradnja predajnika. U

³³ *Pobjeda*, 26. avgust 1962, str. 13.

³⁴ *Pobjeda*, 6. jul 1969, str. 7.

³⁵ *Pobjeda*, 1. januar 1961, str. 13.

³⁶ *Pobjeda*, 11. februar 1962, str. 8.

Golubovcima je 27. novembra 1963. godine pušten u rad predajnik Radio Titograda, kao i televizijski predajnici na Lovćenu i Bjelasici.³⁷ To je omogućilo osnivanje RTV Titograd 1964. godine i, relativno, brz razvoj televizije. U Crnoj Gori je 1966. bilo preko 7.000 televizora, ili 10 puta više nego 1963.³⁸ Krajem 1964. godine u Crnoj Gori se pojavio novi TV prijemnik, kojeg je proizvela „Industrija proizvoda za rasvjetu“ – Zagreb. Televizori „Elektroindustrije“ – Niš: „Titanik“, „Kozara“, „Igman“ i „Vrbas“, prodavali su se u Crnoj Gori 1970. godine po cijeni od 2.430 do 2.551 dinar.³⁹ Prosječna plata u Crnoj Gori 1970. godine bila je 1.053 dinara, što znači da se za oko dvije prosječne plate mogao kupiti televizor.⁴⁰ To je, uz mogućnosti kupovine na kredit, uticalo na brzo povećanje broja televizora i na pojavu zapadnog fenomena – gledanje televizijskih programa u slobodnom vremenu. Svjetsko prvenstvo u fudbalu 1966. godine bila je prva manifestacije te vrste koju je TV u Crnoj Gori direktno prenosila.⁴¹ Postignut je dogovor između Jugoslovenske radio televizije (JRT) i italijanskog RAI-a da se 13 utakmica prenosi direktno, a dvije kao snimak. Komentatori JRT su bili Mladen Delić i Vladan Stojaković, a komentator RAI-a Nikolo Karozio.

Uključivanje u moderni sport, praćenje najvažnijih sportskih takmičenja, kao i liberalizacija ekonomije i društva sredinom 60-ih, doveli su do još jednog zapadnog fenomena – profesionalizacije sporta, koji je do tada u Jugoslaviji uglavnom bio amaterski, i shvatan je kao dio fizičke kulture. Prodaja i transferi

³⁷ *Pobjeda*, 29. novembar 1963, str. 4.

³⁸ *Stvaranje*, broj 2–3, 1966, str. 146.

³⁹ *Pobjeda*, 15. januar 1970, str. 6

⁴⁰ *Prosječne zarade u Republici Crno jGori 1965–2005*, Monstat, Podgorica, 2005, str. 10. (dalje: *Prosječne zarade u Republici...*)

⁴¹ *Pobjeda*, 10. jul 1966, str. 12.

fudbalera u Crnoj Gori počeli su 1967. godine. Tada je jedini crnogorski prvoligaš FK „Sutjeska“ iz Nikšića, prodala Branka Čalovića NK „Rijeka“ za 80.000 dinara, a za obnavljanje ugovora Branku Andriću dala je 40.000 dinara.⁴² Prosječna plata u Crnoj Gori 1967. godine iznosila je 701 dinar.⁴³ Pored fudbala, u Crnoj Gori su se, zahvaljujući „Pobjedi“, mogli pratiti i ostali značajni sportovi. Tekst o Kasijusu Kleju (Muhamedu Aliju), 22-godišnjom šampionu teške kategorije u boksu, objavljen je u „Pobjedi“ 17. maja 1964. godine.

Crnogorski gledaoci su, pored sportskih, mogli da prate i zabavne sadržaje RAI-a. Emitovanje Drugog kanala RAI-a u Crnoj Gori počelo je u julu 1968. godine.⁴⁴ Drugi program italijanske televizije bio je, isključivo, kulturno-zabavnog karaktera. Na njemu su emitovani najpoznatiji filmovi, opere, muzički koncerti, pozorišna djela i razne estradne priredbe koje su izvodili najbolji ansambli u Italiji i poznate umjetničke grupe iz drugih zemalja koje je u tu svrhu angažovala italijanska televizija. Gledaoci su utorkom mogli da prate sportsku emisiju „Sprint“. Emitovanje na ovom kanalu trajalo je od 2 do 3 sata, a počinjalo je u 21 čas.⁴⁵

Sa Zapada su počeli da stižu i automobili. U Titogradu je 1957. godine otvoreno preduzeće „Union“, koje je zastupalo američku kompaniju „Krajsler“, kao i nekoliko italijanskih i njemačkih kompanije za auto i industrijske djelove.⁴⁶ U Crnoj Gori se 1967. godine mogao kupiti „Land Rover“ sa pogonom na sva četiri točka. Cijena se kretala od 62.900 do 69.900 dinara,

⁴² *Pobjeda*, 20. jul 1967, str. 3.

⁴³ *Prosječne zarade u Republici...*, str. 10.

⁴⁴ *Pobjeda*, 8. avgust 1968, str. 9.

⁴⁵ *Pobjeda*, 12. februar 1967, str. 9.

⁴⁶ *Pobjeda*, 29. novembar 1957.

ili od 90 do 100 prosječnih mjesečnih plata u Crnoj Gori.⁴⁷ Od 1969. godine Folksvagenova „buba“ se u Crnoj Gori mogla naručiti preko „Intereksporta“ iz Beograda.⁴⁸ Početkom 1970. godine „buba“ je koštala, u zavisnosti od modela, između 11.170 i 18.148 dinara, odnosno između 11 i 17 prosječnih plata u Crnoj Gori. Najjeftiniji model „VW 1200“ koštao je 4.106 zapadnonjemačkih maraka (DM) ili 11.170 dinara, a najskuplji „VS 1600 TL“ 5.994 DM ili 18.148 dinara.⁴⁹ Folksvagenovi automobili su bili jeftiniji od Zastavinih. Tako je „Zastava 750“ (fićo) koštao 17.960, a „Zastava 1300 lux“ 31.920 dinara.⁵⁰ Fordov „Eskort super“ je 1970. godine koštao 4.787 DM ili 13.000 dinara.⁵¹

U ovom periodu Crna Gora se upoznala i sa još nekoliko zapadnih noviteta. Krajem 50-ih crnogorska javnost je upoznata sa modernom kontracepcijom i plastičnom hirurgijom. U jednom tekstu iz „Pobjede“ iz 1959. godine navedeno je da će automati sa kontraceptivnim sredstvima, uprkos protivljenju crkve, biti postavljeni na javnim mjestima u Švedskoj.⁵² Iste godine „Pobjeda“ je objavila da je estetska hirurgija postala široko pristupačna i da nije više luksuz.⁵³

⁴⁷ *Pobjeda*, 15. jun 1967, str. 14.

⁴⁸ *Pobjeda*, 23. februar 1969, str. 16.

⁴⁹ *Pobjeda*, 8. mart 1970, str. 13.

⁵⁰ *Pobjeda*, 21. jun 1970.

⁵¹ *Pobjeda*, 8. avgust 1970.

⁵² *Pobjeda*, 17. maj 1959, str. 16. „Automatski distributeri preparata protiv začeća biće uskoro instalirani na javnim mjestima u Švedskoj. Pralament je ovo izglasao, uprkos opozicije religioznih krugova. Neće biti više djece – slučaja“.

⁵³ „Plastična hirurgija nije više luksuz“, *Pobjeda*, 2. avgust 1959, str. 14. „Bogata stečenim iskustvom po bolnicama gdje se popravljaju nosevi, gdje se očima ponovo vraća vid i tkivu život, reparativna hirurgija je otvorila put spasavajućoj estetskoj plastičnoj hirurgiji koju su zato, ne bez razloga,

Nikšićka pivara „Trebjesa“ je u aprilu 1963. godine pustila u prodaju novo piće – koktu.⁵⁴ Iste godine „Slovenija-vino“ je otvorila prvu fabriku kokte i jupija, i to je bio početak proizvodnje pića sličnih koka-koli, najpoznatijem američkom piću.⁵⁵

U Crnoj Gori su se 1967. godine pojavile ozvučene lektire za lako učenje engleskog jezika: „Pepeljuga“, „Snežana“, „Pinokio“, „Aladinova lampa“, „Ali baba i 40 lopova“ i „20.000 milja pod morem“. Lektira je imala 6 slikovnica sa 12 gramofonskih ploča.⁵⁶

Vrhunac uticaja Zapada desio se krajem 1968. godine, kada je u Crnu Goru stigao prvi električni računar „IBM 1130“. On je pušten u rad 24. januara 1970. godine u Titogradu, u zgradi „Elektroprivrede“.⁵⁷ Računar je pripadao trećoj generaciji sa mikro modulima. Nabavljen je za obuku studenata Tehničkog i Ekonomskog fakulteta u Titogradu, i za potrebe Zavoda za energetiku. Računar je imao čitač kartica, linijski štampač i ploter za davanje rezultata u grafičkom obliku. U Crnoj Gori su se 1970. godine pojavili i prvi klima uređaji, proizvođača „Elektroindustrija“ – Niš i „Candy“.

Tokom šeste i sedme decenije 20. vijeka u Crnoj Gori je počeo da jača zapadni uticaj u svim društvenim oblastima. Taj uticaj su nagovijestile posjete britanskih laburista početkom 50-ih.

prozvali socijalnom hirurgijom. Plastična hirurgija je delikatna umjetnost. Glavni uslov je – ne ostaviti vidljivog traga poslije intervencije. Najčešće su estetske operacije nosa. Tu nema granica i ništa nije nemoguće, a vrše se pod lokalnom anaestezijom ili narkozom. Operacije klempanih ušiju, podočnjaka, bora oko očiju i usana, kosih očiju itd. ne predstavljaju više nikakvu tajnu za modernu plastičnu hirurgiju“.

⁵⁴ *Pobjeda*, 28. april 1963, str. 13.

⁵⁵ Vučetić, R., *Koka-kolasocijalizam...*, str. 332.

⁵⁶ *Pobjeda*, 10. septembar 1967, str. 14.

⁵⁷ *Pobjeda*, 25. januar 1970, str. 1.

Uspostavljene su turističke i kulturne veze sa Italijom, odakle su došli moda, televizijski programi i slavne filmske ličnosti. Najveći zapadni uticaj ostvarili su zapadni filmovi koje je „Zeta-film“ uvezio od sredine 50-ih. Holivudska kinematografija je brzo osvojila naklonost crnogorske publike i, zahvaljujući raširenoj mreži bioskopa, pronijela je zapadni uticaj u sve krajeve Crne Gore. Mnogo manje uspjeha je imao rokenrol, koji se, uglavnom vezao za Titograd, ali je ova muzika brzo pridobijala gradsku i studentsku omladinu. Televizija je omogućila da se zapadni uticaj širi preko prenosa sportskih događaja i zabavnih emisija, a „Pobjeda“ je objavljivala informacije o svim značajnijim kulturnim fenomenima sa Zapada. Vrhunac tog uticaja bila je nabavka prvog elektronskog računara u Crnoj Gori, koji je bio proizvod američke kompanije IBM.